

KAMARÁDSKÉ VZTAHY A LÁSKA V DIAGNOSTICKÉM ÚSTAVU

FRIENDSHIP AND ROMANCE IN THE DIAGNOSTIC INSTITUTE, A JUVENILE CORRECTIONAL FACILITY

MARTIN ŠŤASTNÝ

Abstrakt

Tento text se zabývá tématem kamarádských vztahů a lásky v prostředí diagnostického ústavu. Empirický výzkum založený na rozhovorech s klienty diagnostického ústavu a pozorování jejich interakcí dokládá důležitost kamarádských vztahů pro úspěšnou sekundární socializaci dítěte a jeho následné zapojení do společenského života. Zároveň identifikuje faktory, které činí přátelství navázaná v tomto sociálním prostoru specifickými. Specifičnost tohoto prostředí je dána neustálou obměnou jedinců, kteří v ústavu jsou, konflikty mezi nimi a v neposlední řadě romantickými vztahy mezi chlapci a děvčaty. Příspěvek se dále věnuje možnostem vzájemného působení a ovlivňování dospívajících jedinců mezi sebou.

Klíčová slova

diagnostický ústav, mládež, etnografie, vztahy mezi adolescenty, ovlivňování, pozitivní vzor, náhradní vztahy, vrstevnická skupina

Abstract

The paper deals with friendships and romance in the Diagnostic Institute, a juvenile correctional facility. It explains the importance of friendly relationships in the successful secondary socialization of adolescent youth and their subsequent participation in society. It identifies factors that are important to group dynamics in this specific social environment. This facility is a specific environment for permanent changes in children present at the institute, in the conflicts between them, and in their romantic relationships. The paper also deals with the possibilities of interaction among young adolescents and their influence on each other.

Keywords

Diagnostic Institute, youth, ethnography, adolescent relationships, influence, positive role model, substitute relations, peer group

Úvod

V tomto textu bude věnován prostor tématu kamarádských vztahů¹ mezi dospívajícími umístěnými v diagnostickém ústavu. Kamarádské, a obecněji vrstevnické vztahy jsou v pedagogických vědách akcentovány jako významné a důležité pro sekundární socializaci dospívajícího jedince. V adolescenci je socializace zaměřena na překročení rámce rodiny a je důležité, aby došlo k internalizaci dovedností pro rozhodování a reagování v nových a neobvyklých situacích sám za sebe. Významná je zde především vrstevnická skupina a hlavně kamarádi, kteří dospívajícímu umožní získat nové zkušenosti, oproti těm z rodiny, a dochází k utváření nových postojů (Vágnerová, 2000).

Často jsou dospívající umístěováni v diagnostickém ústavu jen v důsledku přechodných neshod v rodině či nedokonalého zvládnutí složité fáze života a po krátkém pobytu v ústavu se vracejí zpět do svých rodin. Jsou ale i takoví jedinci, kteří byli institucionálním sítem zachyceni ze závažnějších příčin, případně nemají rodinu, do které by se mohli vrátit. Většina ústavů je nějakým způsobem diferenciovaná (mají určitý typ klientů). Diagnostické ústavy mají tu zvláštnost, že během dvouměsíční diagnostiky, která je primární náplní pobytu v tomto typu zařízení, je pohromadě větší množství jedinců s poměrně širokou škálou důvodů umístění – od sociálních důvodů přes záškoláctví až k počínající trestné činnosti.

Sociální skupiny mají na život člověka velmi významný vliv, skupina na jedince působí skrze přijetí společných cílů a hodnot. Chování jednoho člena skupiny je podnětem a příkladem pro druhého. Kamarádské vztahy jsou důležitou složkou socializace každého člověka. Tím víc, pokud se jedná o socializaci v adolescenci. Skrze kamarádské vztahy dospívající poznávají, jaké to je být členem skupiny, učí se ovládat komunikaci a interakci s lidmi, poznávají nové způsoby trávení volného času a získávají nové zkušenosti v různých životních oblastech. Důsledkem tohoto působení vrstevníků však může být i učení chování, které není pro společnost a další vývoj adolescenta žádoucí. Tlak na jedince ze strany vrstevníků je v tomto období zvláště patrný a dospívající bývají velmi ovlivňováni chováním ostatních jedinců jejich věku. Potřeba být přijímán, patřit do skupiny, je velmi silná a skupina si často vytvoří svůj zvláštní styl chování, který je nutno zachovávat jako znak členství v ní (Macek, 2003).

¹ Kamarádský vztah je vztah vyznačující se vzájemnou náklonností a porozuměním, kdy se lidé vůči svému protějšku chovají ohleduplně a mohou se mu svěřit se svými pocity a názory, aniž by byli odsuzováni. Pro děti staršího školního věku a adolescenty je charakteristické sdílení hlubších zájmů i citů, péče o druhého a jeho potřeby. Na rozdíl od mladších dětí se jedná o vztahy trvalé, které snesou i krize a neshody (Průcha, Walterová, & Mareš, 2009).

Vzhledem k důležitosti kamarádkých vztahů v období adolescence se nabízí otázka, jakým způsobem fungují kamarádství navázaná v prostředí diagnostického ústavu. Jaký je vůbec vztah kamarádství a ústavního prostředí? Jak se kamarádi, jejichž vztah vznikl v tomto prostředí, vzájemně ovlivňují? Může docházet k přenášení škodlivých vzorů mezi dospívajícími? Anebo kamarádké vztahy v ústavu naopak přispívají k vytvoření nejlepších podmínek pro nápravu?

Socializace v období adolescence

Období adolescence navazuje na neklidné pubertální období a zároveň jde o fázi života mezi dětstvím a dospělostí, ve které dochází k dotváření osobnosti jedince. Vágnerová (2000) chápe adolescenci jako přechodné období, kdy má jedinec čas a příležitost dosáhnout předpokladů, aby se stal dospělým ve všech oblastech, které současná společnost požaduje. Z ontogenetického hlediska by mělo být základním cílem dosažení pohlavního dozrání, fyzického a duševního rozvoje a sociálního učení v nejširším smyslu. Dochází také k osvojení sociálních norem a morálky. V tomto období je člověk ve fázi, kdy se postupně vymaňuje z vlivu rodičů a pohybuje se mezi tím, co chce on sám, a co po něm vyžadují rodiče nebo škola. Tyto dvě oblasti se mohou vzájemně podporovat a doplňovat nebo může docházet ke konfliktům mezi těmito oblastmi.

Pohled na tuto vývojovou etapu člověka se v posledních desetiletích změnil a za základní charakteristiku přestaly být považovány konflikty, bouře a krize (Macek, 2003). Stále však platí, že se jedná o životní etapu, ve které se dospívající dostávají do velkého množství dosud neznámých situací, které musejí řešit. Hurrlemann a Richter (in Miovský & Bártík, 2010) upozorňují, že se jedná o období, ve kterém mladí lidé činí rozhodnutí, která ovlivní jejich další životní dráhu – volí svoji budoucí studijní a profesní orientaci, budují přátelské, partnerské a rodinné vztahy a utvářejí si svůj specifický životní styl, který zůstává víceméně stabilní i v dalším průběhu života.²

Úkoly, které před jedincem v této vývojové etapě stojí, mohou být vnímány jednak jako nové příležitosti, ale také mohou představovat stresující životní období. Období, ve kterém se jedinec dostává do nových životních

² Jedná se také o jeden z hlavních důvodů pro mnohé výzkumné studie, týkající se např. rizikového chování v adolescenci, vlivu institucionální výchovy, proč studovat problematiku chování mladých jedinců, které může mít negativní dopad na zvládání aktuálních vývojových úkolů a zároveň může ovlivnit i fungování jedince v pozdějších fázích života.

situací, jimž se učí porozumět, orientovat se v nich a reagovat. Pokud se tyto vývojové změny nakupí do krátkého časového úseku či pokud současně s nimi dochází k jiným výrazným a neočekávaným změnám, může dojít ke zhoršení výkonu a pohody jedince (Macek, 2003). Vašutová a Panáček (2013) dodává, že stres spojený s těmito změnami může posilovat tendenci k užívání návykových látek a že je v tomto období zvýšený výskyt depresivních nálad než v mladším či starším věku.

Vymanění se z vlivu rodičů souvisí s novým pohledem adolescenta na autority, který je kritický, a jedinec se ve snaze najít si vlastní životní styl vůči nim vymezuje. Tento proces by měl být na konci adolescence ukončen a nemělo by dojít ke zprerthání citových pout s rodiči, ale k harmonizaci vztahu jedince s nimi. Během adolescence hrají důležitou roli kamarádi a vrstevnické vztahy, které mají usnadnit emancipaci od rodičů a napomoci k osamostatnění (Říčan, 2004). Macek (2003) zdůrazňuje, že dospívající jsou rádi svými vrstevníky viděni, slyšeni a oceňováni. Dochází k posilování jejich vlastní pozice a pocitu významnosti. Ať už vědomě či ne, sdílejí stejné zkušenosti, problémy, nejistoty i nejasnosti. Vágnerová (2000) dodává, že emoční a sociální opora kamarádů pomáhá jedinci překonat nejistotu v procesu osamostatňování. Skupinová identita je také významným činitelem pro rozvoj individuální identity.

Corsaro (2011) tvrdí, že si adolescent neosvojuje vědomosti a dovednosti dospělého člověka individuálně, nýbrž právě jako člen vrstevnické skupiny. Spolu s tím poukazuje na důležitost kolektivních aktivit, ve kterých dospívající vyjednávají, sdílejí a tvoří svoji vlastní kulturu, která je ovšem v permanentním kontaktu s kulturou dospělých. Pro tento jev zavádí Corsaro (2011) pojem „interpretativní reprodukce“³, který vyjadřuje skutečnost, že nastupující generace jednoduše neinternalizuje sociální a kulturní normy, nýbrž se aktivně podílí na jejich přetváření.

Parta coby vrstevnická skupina je místem, které umožní dospívajícím jednak pochopit pravidla a rutiny světa dospělých a zároveň jim umožní se proti tomuto světu a jeho zástupcům vymezovat. Macek (2003) zároveň tvrdí, že parta je pro většinu dospívajících zdrojem sociální prestiže a pocitu vlastní hodnoty. Chování party nemusí být vždy v souladu s normami společnosti a adolescenti mohou, v zájmu přizpůsobení se skupinovým normám, vzdát svých dosud zastávaných přesvědčení a způsobů chování a mohou se pod tlakem skupiny dopouštět různých forem antisociálního chování.

Podle Krejčové (2011) mají vrstevníci a především kamarádi velký vliv na přijatelnost chování dospívajícího a poskytují mu potřebnou zpětnou vazbu – skrze vrstevníky si tedy dospívající jedinec utváří své postoje a hodnoty.

³ *Interpretive reproduction* (Corsaro, 2011, s. 18).

Takovýto vliv na rozvoj rizikového chování však může být dvousečný. Může působit jednak jako podnět a podpora rizikového chování nebo naopak jako brzda, či může zapříčinit to, že k rozvoji rizikového chování vůbec nedojde.

Diagnostický ústav, aneb Co když se vyskytne problém

Dospívající, který je z nějakého důvodu odňat z rodiny, často přichází nejprve právě do diagnostického ústavu. Specifikum tohoto pracoviště v systému školských zařízení pramení ze skutečnosti, že se jedná o koordinační pracoviště, které využívá služeb vyššího počtu specialistů z oboru speciální pedagogiky, psychologie a sociálních služeb. Dospívající a jeho další výchovné perspektivy jsou zde posuzovány (diagnostikovány) týmem odborníků.

K pobytu v diagnostickém ústavu může dojít jednak z nařízení soudu (tzv. nedobrovolný pobyt) nebo se může vzácněji jednat o pobyty dobrovolné (tzn. na žádost zákonných zástupců dospívajícího). Diagnostický ústav také zprostředkovává nezbytnou péči o jedince, kteří byli zadrženi na útěku, a to jednak z jiných výchovných zařízení, nebo při útěku od osob odpovědných za výchovu. Délka pobytu v diagnostickém ústavu je maximálně osm týdnů, což je doba, po kterou trvá komplexní vyšetření umístěného jedince. Poté je dospívající zařazen do odpovídajícího ústavu (dětský domov, dětský domov se školou či výchovný ústav) nebo navrácen do rodiny.

Do diagnostických ústavů jsou přijímáni jedinci, kteří jsou označováni jako nepřizpůsobiví či obtížně vychovatelní, asociální a nějakým způsobem ohrožující společnost. Nejčastější důvody umístění jsou záškoláctví, nerespektování osoby rodičů, učitelů a jiných autorit, útoky z domova, experimentování s návykovými látkami, hraní na automatech, závadové party, prostituce, začínající trestná činnost, sociální důvody a nezáměr rodičů (Diagnostický ústav, nedatováno).

Jde o mladistvé, kteří se ve svém životě dostali, ať už vlastním či cizím přičiněním, do obtížné situace. Sami ji nedokáží zvládnout, jsou jí ohrožováni a poškozováni. Tím se vymykají vlivu a kontrole svého okolí, přestávají naplňovat požadavky, nároky a normy společnosti. Často je jejich jednání nebezpečné a ohrožující pro ně samotné i pro jejich okolí.

Diagnostické ústavy plní podle § 5 zákona č. 109/2002 Sb. úkoly diagnostické, vzdělávací, terapeutické, výchovné a sociální, organizační a koordinační. Zaměstnanci ústavu součinně zjišťují úroveň dosažených znalostí a dovedností jedince vzhledem k jeho věku, provádějí pedagogické a psychologické vyšetření a provádějí nápravu v sociálních vztazích a chování. V polovině pobytu klienta je vypracován předběžný závěr o klientovi a pak těsně před ukončením pobytu je zpracován konečný závěr spolu s komplexní diagnostickou zprávou s návrhem specifických výchovných a vzdělávacích opatření (Matoušek & Kroftová, 2003).

Metodologie výzkumu

Cílem této studie je zodpovědět otázku, **jak fungují kamarádské vztahy v prostředí diagnostického ústavu**. Tato výzkumná otázka byla řešena v rámci širěji pojatého projektu, jehož cílem bylo prozkoumat, jakým způsobem vnímají klienti prostředí diagnostického ústavu (Šťastný, 2013).

Realizovaný výzkum byl proveden v rámci kvalitativního paradigmatu, neboť bylo snahou nahlédnout na zkoumanou realitu skrze pohled zúčastněných osob a této realitě porozumět a „rekonstruovat to, jak někdo druhý propojuje skutečnosti pomocí jím uznávaných zákonitostí, aby vyřešil svůj problém“ (Hendl, 1997, s. 13). Jako konkrétní výzkumný design byla zvolena etnografie, která je vhodná ke zkoumání symbolických významů a organizace života sociálních skupin a jedinců v nich. Hojně se využívá ke studiu života lidí uvnitř různých institucí a snaží se porozumět jejich kultuře a subkulturám jednotlivých skupin aktérů (Švaříček & Šedová, a kol., 2007). Sociální skupina, kterou zkoumáme v této práci, je skupina klientů diagnostického ústavu. Využití etnografického designu je v tomto případě vhodné, neboť umožňuje detailně popsat a analyzovat vztahy ve skupině. Etnografie rovněž skýtá cennou možnost odhalit implicitní vědomosti aktérů vztahující se ke kultuře dané skupiny (Kapoor, 2010).

Etnografie není jednoduchou metodou, ale ukrývá potenciál pro celou řadu výzkumných způsobů a diagnostických možností. Právě kombinace různých technik, přístupů a nástrojů umožňuje popsat zkoumané celky více do hloubky a proniknout tak k podstatě sledovaných jevů a umožňuje vysvětlit jednotlivé souvislosti, pochopit vztahy a přinést vysvětlení procesů probíhajících uvnitř zkoumaného celku. Důležitý je zde princip triangulace, který je založen na spojování a vzájemném podporování odlišných zdrojů dat či metod (příp. se může opírat o práci několika výzkumníků). Dochází tedy k větší konzistenci i validitě získaných dat (Hendl, 2005).

V rámci studie bylo použito několik metod sběru dat: pozorování, polostrukturovaný rozhovor a dotazníkové šetření. Základní metodou je pozorování – pozorováno bylo jednání a interakce klientů ústavu v průběhu běžných dní. Sledovány byly interakce mezi dospívajícími navzájem, mezi nimi a vychovateli a také jejich interakce s prostředím. Okrajově byly sledovány také vzájemné interakce mezi vychovateli. Jednalo se o nestrukturované pozorování s cílem zachytit potenciálně významné údaje. Všechny záznamy jsem postupně analyzoval kódovacími procedurami, až se vynořily první kategorie a subkategorie. Skrze toto jsem si začal vytvářet prvotní obraz o tom, jaké procesy mezi dospívajícími probíhají. Takto začaly mezi jednotlivými kategoriemi první mosty a vztahy, které však bylo nutné neustále přepracovávat.

Vstup do terénu byl uskutečněn v roli participanta jako pozorovatele (tazatel se účastní dění ve skupině a zároveň nezatajuje, že se jedná o výzkum) (Disman, 2000), resp. návštěvníka – tj. člověka, kterého respondenti znají a přichází mezi ně opakovaně (Švaříček & Šedřová, a kol., 2007). Při shromažďování dat z pozorování byla využita metoda „hustý popis“, kdy dochází k detailnímu popisu sledovaných jevů, aby bylo možné stanovit, jaké významy přisuzují jedinci svému chování, jaký účel jím sledují a jak fungují vztahy mezi jednotlivými zkoumanými jedinci (Bryman, 2011). Pozorování bylo uskutečněno v měsících listopad a prosinec 2012 a celkem jsem v prostorách diagnostického ústavu strávil 12 pracovních dní⁴ a přibližně 110 hodin. Záznamy z pozorování jsem zapisoval do terénního deníku, vždy nejlépe tak, abych klienty ústavu příliš nerozptyloval tím, že si o nich něco píšu. Večer každého dne, kdy jsem uskutečnil pozorování, pak patřil zpřesnění a doplnění těchto zápisků.

Pro polostrukturované rozhovory byl nejprve schválen plán otázek a získán souhlas se záznamem na diktafon od vedení diagnostického ústavu a následně byl souhlas s nahráváním udělen respondenty i před každým jednotlivým rozhovorem. Obsahem rozhovorů byly otázky na důvody umístění klientů do ústavu, zajímalo mne také, jak se vyvíjel jejich názor na prostředí ústavu, jak tráví svůj volný čas a jak vnímají svoji současnou situaci. V neposlední řadě rozhovory pokrývaly oblast užívání návykových látek a především sféru vztahů dospívajících.

Polostrukturované rozhovory s klienty ústavu byly po přepsání kódovány⁵ za pomoci otevřeného kódování, které je podle Šedřové (in Švaříček & Šedřová, a kol., 2007) jednoduchou a přitom účinnou metodou, která je použitelná v celé řadě kvalitativních projektů. Umožňuje totiž velmi detailní, hloubkovou a efektivní práci s textem, která dovolí správně „rozjet výzkum“. Jedná se o systém, kdy rozebereme text na menší celky, které následně skládáme novým způsobem. Údaje byly nejprve konceptualizovány a následně kategorizovány. Konceptualizací textu se nazývá proces, při kterém je text dělen do menších jednotek, kterým jsou přiřazeny kódy reprezentující povahu daného textu. Následně byla data kategorizována, tzn. byla seřazena do obecnějších kategorií podle podobnosti, nebo jiné vzájemné souvislosti.

⁴ Délka jednotlivých návštěv se různila od denního programu klientů ústavu a mého vlastního časového rozvrhu. Nejčastěji jsem v prostorách ústavu byl od 7:30 (začátek snídaně pro klienty ústavu) do 16:30, ale neřídka jsem byl přítomen až do večerních hodin – především skrze pozorování interakcí klientů ústavu mimo velmi strukturovaný dopolední program.

⁵ Navíc byl brán zřetel nejen na rozhovory samotné, ale i na jejich kontext vycházející z průběhu pozorování.

Skrze tyto dva základní procesy bylo docíleno určitého systému získaných dat, k jejichž zpracování byla použita technika „vyložení karet“. Cílem této techniky je uspořádat kategorie, které vznikly během otevřeného kódování, do určitých vazeb a vztahů vůči sobě a takto vzniklá struktura představuje základní tematickou linku práce.

Jako doplňková metoda sběru dat byl využit dotazník pro klienty ústavu, který vychází z dotazníku pro školní třídu a MCI (My Class Inventory) dotazníku (Mareš & Ježek, 2012). Použité položky byly uzpůsobeny pro podmínky diagnostického ústavu.

Skrze analýzu rozhovorů a s přihlédnutím k výsledkům pozorování a dotazníkového šetření byly určeny oblasti, které jsou důležité pro interpretování vztahů mezi dospívajícími jedinci umístěnými v prostředí diagnostického ústavu. V rámci těchto kategorií byly nahlédnuty vztahy mezi adolescenty jako jeden z důležitých činitelů, který se velmi výrazně odráží na tom, jak bude svými klienty ústav vnímán.

Sledovanou skupinu tvořilo jedenadvacet klientů diagnostického ústavu ve věku od 15 do 18 let, z nichž 12 bylo chlapců. Rozhovory byly provedeny s devíti dospívajícími klienty ústavu (5 chlapců a 4 dívky), z nichž byli 3 romského původu. Romského původu bylo celkem 8 klientů. Dotazníkového šetření se zúčastnilo 15 respondentů (7 chlapců a 8 dívek), přičemž byly platně vyplněny všechny tyto dotazníky.

Přátelství na dobu určitou

Konkrétní atmosféra panující v určitém prostředí je sumou svých částí, a pokud bychom se podívali na spokojenost klientů umístěných v ústavu, zjistíme, že se podle dotazníkového šetření sociálního klimatu pohybuje v pozitivní polovině škály (1,93 na čtyřbodové škále). Zaměříme-li se konkrétně na složku **Vztahy mezi dospívajícími**, z odpovědí vyplývá, že téměř tři čtvrtiny respondentů (73,3 %) hodnotí vztahy s ostatními vrstevníky v ústavu v kladném spektru škály.

Řeč čísel je tedy poměrně jasná, zkusme se tedy blíže podívat na názory adolescentů. Jasně deklarovanou nechuť bavit se s ostatními chovanci ústavu vyjadřuje pouze jeden klient: „*Já jsem radši v přítomnosti dospělých než tady s děckama. To je, tady se to mění. Tu je kolektiv, potom tu sem přijde někdo nový a kolektiv se úplně celý změní, že jo. Tak to je prostě takové... nevím, nedá se to nějak...*“ Tento respondent zároveň zmiňuje častou **fluktuaci adolescentů** v ústavu, kdy nově příchozí element může „nahlodat“ celý kolektiv. V podstatě tedy nelze nikdy považovat systém vztahů mezi dospívajícími za ustálený. Jedná se o poměrně realistický názor, jehož autorem je klient ústavu, kterému v době pořízení záznamu chyběly dva měsíce do osmnácti let. Názory klientů

ústavu, jejichž věk se blíží hraniční hodnotě určené zákonem pro pobyt v tomto ústavu, jsou znatelně vyspělejší než smýšlení jejich mladších kolegů. Toto je naprosto v souladu s obdobím adolescence, které je charakteristické velmi rychlými a radikálními změnami v krátkém čase a prakticky ve všech oblastech fungování jedince (Vágnerová, 2000).

Drtivá většina respondentů však líčí vrstevnické vztahy v diagnostickém ústavu velmi pozitivně. Nově příchozí jsou rychle přijati a sami velmi vstřícně přijímají ostatní: „*Všichni úžasní lidi tady. První den hnedka, jak jsem tady byl, tak jsem se se všema seznámil. Všichni úplně v pohodě, už jsem si s nima vykládal, jak kdybych tady byl tak čtrnáct dní aspoň. Tak, dobrej kolektiv tady je.*“ Hodně mladistvých referuje o tom, že se příchodu do ústavu báli, protože si mysleli, že nezvládnou tlak změny a nového prostředí, ale ve velké většině případů dochází k situaci, kdy jsou velmi rychle přijati ostatními chovanci a na prostředí ústavu si brzy zvykají. **Rychlost přijetí** nového člena skupiny ostatními (nebo jejich částí) je v této sociální skupině specifická a zároveň stěžejní pro to, aby se jedinec cítil v diagnostickém ústavu dobře. Ale kde se tato rychlost přijetí bere? Může za tím být fakt, že dospívající, kteří přicházejí „zvenčí“, jsou zvyklí na to, že kamarádství nebo vůbec vzájemná náklonnost mezi lidmi se buduje určitou dobu a dva měsíce pobytu jsou pro ně jen nuceným vytrhnutím z dobře známé skupiny vlastních kamarádů. Naproti tomu ti, kteří již nějakou dobu v ústavu jsou a přivykli na režim ústavu a specifčnost jeho fungování, vědí, že čas zde plyne trochu jinak a vše se zde musí odehrát rychleji a zhuštěněji. A tento přístup zase jistě vyhovuje nově příchozím, kteří se nechají vtáhnout do skupiny ostatních dospívajících, protože nechtějí být sami a potřebují skupinu, do které by patřili. Zdá se, že tento koloběh života v ústavu funguje téměř dokonale a nově příchozí se brzy osmělí a mohou to být právě oni, kdo bude zasvěcovat nově příchozího člena do této specifické sociální skupiny. Zdá se, že zde dochází k přenášení pozitivních vzorů mezi adolescenty od těch, kteří jsou tu déle, k těm, co jsou zde noví, a také k přijímání specifické kultury ústavu.

Ovšem bylo by pošetilé a nerozumné předpokládat, že vztahy v ústavu fungují pouze na bázi vzájemného přijetí a afliace. Existují i mladiství, kteří mají **výhrady ke vztahům v ústavu**. Spadají sem jedinci, kteří mají nějakou připomínku nebo předpoklad, jež stojí mezi současným stavem a stavem, kdy by byli naprosto spokojeni, jak jsou nastaveny jejich vztahy s ostatními chovanci. Zde bychom mohli hovořit především o různých sporech dívek, jejichž vztahové vzorce procházely asi největší proměnou v čase a promítaly se do nich i romantické city k chlapcům v ústavu. Mezi chlapci se vyskytují v první řadě problémy mezi příslušníky romské části a příslušníky majoritní společnosti a také neshody s chlapci, kteří jsou v péči ústavu po zadržení na útěku. V téměř všech případech se jedná o slovní ataky, a to

především na tišší, submisivnější a introvertní typy adolescentů.⁶ Obecně ale klienti ústavu popírají jakoukoli šikanu v ústavu: „*Vůbec, vůbec. Tady jsme jak jedna velká rodina. Říkám, to bych tady v životě nedovolil, aby tady něco takového bylo,*“ říká jeden ze starších chlapců. Což je snad až příliš dokonalé vykreslení poměrů v ústavu i vzhledem k některým pozorovaným slovním výměnám názorů mezi některými jedinci. Odpověď může být snahou projektivně si budovat „ideální svět“, aby se jedinec vymezil vůči světu venku skrze bezvadně fungující prostředí ústavu.

Pro obě pohlaví platí, že neshody jsou spíše krátkého trvání, resp. mají **velmi rychlý průběh**, kdy brzy dochází ke kulminaci problému a podobně, jak rychle dokázal problém eskalovat do svého nejzazšího bodu, opadá a situace se uklidňuje. Prakticky na denním pořádku je různé hecování a poštuchování mezi chovanci a paradoxně nejvyhrocenější pozorovaná situace se udála mezi dvěma dívkami, které se do sebe po několika slovních invektivách pustily. Přitom se jednalo o dívky, které na samém počátku pozorování tvořily nerozlučnou dvojici, jež se během asi pětidenního výletu rozhádala kvůli chlapci z ústavu, který se oběma dívkám líbil, aby se několik dní po tomto incidentu opět bavily, jako by se nic nestalo.

Láska mezi zdmi ústavu

V ústavu se vyskytuje několik párů chlapců a dívek, kteří spolu vytvořili milostné dvojice. Specifikem ústavu, v němž byl výzkum realizován, je právě společný pobyt chlapců a dívek (kdy chlapci obývají jedno patro budovy a dívky zase jiné) i jejich kolektivní trávení volného času. Z pozorování interakcí mezi klienty i z rozhovorů vyplývá, že společný pobyt vnímají mladiství pozitivně. Nejenže dívky i chlapci obývají jiné podlaží budovy, ale i vzájemné kontakty mezi nimi jsou **pod dozorem vychovatelů** a pohyb mezi patry je po většinu dne zakázán. Na toto téma jsem si povídal s jednou z dívek, která má nápadníka v ústavu, a zajímalo mne, jak dvojice řeší situace, pokud spolu chtějí strávit nějaký čas:

„Musíme počkat, až budem mít společný program. My se vidíme na svačinách třeba, protože všichni mají svačinu stejně, u jiných jídel se můžeme vidět, když budeme třeba jíst pomalejc. My jíme třeba čtvrt hodiny a mezitím přijdou kluci, takže se vidíme s klukama. No a potom máme třeba procházku s nima. Ale vlastně se nikdy nevidíte bez dozoru, jestli to chápu dobře. Když máme večerní program spolu, tak se můžeme dívat spolu na

⁶ „*S děčkama vycházím v pobodě, až na ty cigány. Protože oni ode mě furt chcou pučovat cigarety a já jim to nepůčím a pak jsou na mě naštvaní. Ale jinak s děčkama nemám problém.*“

televizi a většinou je vychovatel na vychovatelně a my jsme spolu v obyváku. Ale zase jsou kolem vás ostatní děti, takže nikdy nejste spolu sami dva.“

Vzájemné kontakty mají většinou podobu vzájemné konverzace, objetí, držení za ruce a samozřejmě polibků (zde se uplatňuje pravidlo „všeho s mírou“ a příliš nápadné projevy vzájemné náklonnosti jsou umravňovány vychovateli). Kontakty mezi dvojicemi jsou tedy do značné míry pod kontrolou.⁷

Láska je pro dospívající klienty ústavu velkým tématem, neboť jsou právě v tom věku, kdy jim na těchto věcech záleží, zároveň ale vztahy z ústavu jen velmi zřídka pokračují i po opuštění prostor ústavu. V žádném případě však nelze tvrdit, že by tyto vztahy brali jejich účastníci na lehkou váhu. Podle Macka (2003) je vývoj sexuality odlišný u obou pohlaví. Chlapci především ventilují svůj vlastní pohlavní pud, zatímco u dívek toto není příliš patrné. Sociální kontext se zdá být na první pohled rozdílný – chlapci mezi sebou soutěží o to, kdo má největší vědomosti a zkušenosti s dívkami, zatímco dívky jsou více zaměřeny samy na sebe a potenciálními partnery si spíše potvrzují svoji atraktivitu – každopádně obě skupiny si skrze partnera zvyšují svůj sociální status.

Výzkum Ježka a Lacinové (2008) uvádí, že přibližně 70 % patnáctiletých má již zkušenosti s partnerským vztahem a ve větší míře si jej spojují s něčím pozitivním. Poskytuje jim možnost mít někoho blízkého, možnost trávit s někým volný čas, sdílet emoce, ale také samozřejmě lepší sociální status a fyzický kontakt.

Partnerské vztahy v diagnostickém ústavu fungují trochu jinak. Základní předpoklad chování obou pohlaví je neměnný – chlapci soupeří, kdo bude mít kolik dívek, a hojně se na toto téma mezi sebou baví a dívky si potenciální partnery nadbíhají a snaží se je různě provokovat. Zároveň je tu ale také velmi zřetelná snaha chovanců najít si v ústavu stabilního partnera. Občas se vyskytne i situace, kdy je dospívajícími při odchodu z ústavu preferována škola či dětský domov, kam byli umístěni jejich partneři z diagnostického ústavu. Nejedná se o běžnou praxi, ale pracovníci ústavu jsou vstřícní těmto přáním a snaží se pro chovance vyjednat co možná nejideálnější podmínky po opuštění ústavu.

Na druhou stranu obvykle tyto představy nedospějí ke svému završení a nový partner může být nalezen v některém nově příchodím jedinci. Vzta-

⁷ Existuje však minimálně jeden případ z minulosti, kdy dívka během pobytu v ústavu otěhotněla a i z výpovědí chovanců ústavu vyplývá, že navzdory všem pravidlům a zákazům dokázali využít příležitosti, aby spolu zažili intimnější chvíle.

hy v ústavu mají jinou dynamiku, probíhají rychleji a zároveň jsou regulovány pravidly ústavu a stávají se tak spíše jakousi **náhražkou skutečných vztahů** „venku“. Výjimkou není ani náhrada za náhradu, kdy někteří mladiství suplují svého ústavního nápadníka dalším; např. v situaci, kdy je jejich partner na dovolence u rodiny apod. A i když z těchto situací pak vznikají různé neshody (viz výše zmíněná rozepře dívek), rozpouští se poměrně rychle, skoro jako by si adolescenti byli vědomi toho, že tady věci fungují trochu jinak, rychleji.

V celé práci zmiňujeme linku rychlosti, se kterou se na ústavu musí spousta věcí uskutečnit. Kolem dospívajícího jedince je roztočen vír diagnostických procedur, soudních řízení a jiných těžkostí, které jen posilují rychlost dalších věcí, které se na ústavu dějí. Podobně jako dochází k rychlému přijetí nově příchozích, probíhají překotně i vztahy na ústavu. Jsou rychlejší, a i když se jejich aktéři navenek tváří vážně, jsou také povrchnější. Vztahy na ústavu jsou náhradní a musí se odehrát rychle, jinak by se nemusely uskutečnit vůbec.

Charakter náhradních vztahů je nejlépe dokumentován právě odchody starých lásek a příchody nových nápadníků, kteří zauímají jejich místo. Vše bývá podbarveno ještě tím, že na mnoho jedinců čeká mimo brány ústavu jejich původní, „mimoústavní“ nebo také „venkovní“ přítel či přítelkyně. Zde je situace problematická v tom, že kdokoli vyjma rodinných příslušníků má problém získat přístup ke klientovi ústavu a některé případy řeší rovnou Policie ČR, neboť se jedná o jedince, kteří jsou trestně stíháni.

Situace, kdy byli dospívající mimo ústav ve vztahu s někým, kdo koná trestnou činnost, bere drogy nebo je dokonce vyrábí a prodává, není nijak ojedinělá. Takováto osoba je zaměstnanci ústavu spatřována jako původce problémů adolescenta, čímž se dostáváme k tomu, proč jsou vztahy mezi mladistvými v ústavu nejen tolerovány, ale i vnímány příznivě: „*Ono z toho většinou nic není, ale furt lepší, jak kdyby prováděli nějaké blbosti,*“ říká jeden z pracovníků ústavu. Samozřejmě s tím dovětkem, že právě skrze tyto vztahy může dojít k **vyvázání se ze škodlivého prostředí**, ze kterého mnoho dospívajících pochází. Proto i nedokonalé a nenaplněné vztahy mezi zdmi ústavu mohou skrze bázi, na které fungují, působit jako takový „sociální budiček“ a přivést adolescenty k rozumu. Dospívající mohou vidět jinou platformu fungování partnerských vztahů, mohou se snažit vymezit se proti těm, které znají ze svého života „venku“, a zjistit, že nové vztahy jsou více funkční.

Podobným směrem se ubíraly rozhovory s etopedem a psychologkou, kteří sice nemají na starost přímý dohled nad chovanci během dne, ale setkávají se s nimi na odpoledních skupinkách (etoped), resp. při individuálních rozhovorech (psycholožka): „*Jakože tady jim sice nebráníme, aby odsud chodili, oni můžou odejít a pak z toho mají trestné body, ale zároveň je trochu chráníme před téma lidma venku, kteří se nedostanou dovnitř. Oni to dost často mají i daleko, takže to není zas tak, že bychom je nepouštěli dovnitř.*⁸ *No ale děvka si hledají nové lásky, rozcházejí*

se a hledají zase nové v těch, co došli, a tak furt dokola. No a někteří spolu chtějí zůstat i pak a my jim v tom nebráníme. (...) Máme možnost ty jejich vztahy trochu korigovat a usměrňovat. No takže i proto je dobře, že se tady dávaj dobromady,“ odpovídá etoped, který zároveň osvětluje formu sankcí, jež dospívající jedinci obdrží, pokud se nějakým způsobem proviní proti vnitřnímu řádu ústavu. Zároveň svými slovy dokládá „vztahový koloběh“, který na ústavu funguje, a nabízí svůj pohled na tuto problematiku – tedy možnost skrze silné emoce, spojené se vztahy adolescentů, usměrňovat jejich chování.

To, že vztahy v dospívání s sebou nenesou vždy jen pozitivita, potvrzuje svým výzkumem Lacinová (2008), kdy uvádí, že vzhledem k nezkušenosti mladých lidí, jejich tendenci riskovat a silné statusové potřebě mít alespoň nějakého partnera se často stane, že se setkají také s negativy spojenými s „brzkým randěním“. Málo zkušeností adolescentů s partnerskými vztahy může vést k tomu, že narazí na „špatného“ partnera – může jim jít špatným příkladem, chovat se k nim zle, bít je apod. Pokud jedinec zůstane v takovémto vztahu nebezpečně dlouho, může dojít k zafixování nepříznivých vztahových vzorců.

Studie občanského sdružení ROSA, která zjišťovala míru zkušeností teenagerů s násilím ve vztahu, zjistila, že s násilím ve vztahu se setkala pouze 7 % respondentů (věk 17–22 let). Přičemž ale každá desátá dívka přiznala, že má zkušenost s tím, že ji partner ponižoval, 11 % dívek jejich partner uhodil a stejné procento dívek má zkušenost s požadavkem partnera, aby trávily čas jen s ním. Což jsou počáteční signály násilí ve vztahu. Vysvětlení, proč tyto projevy nejsou vnímány jako negativní a násilné, spočívá v tom, že mnoho mladých lidí nemá zkušenosti s jiným vztahem a nemá adekvátní srovnání, jak by mohl partnerský vztah fungovat (Hronová, 2006).

Škodlivost vztahů venku si můžeme ukázat např. na situaci tří dívek v ústavu, jejichž partneři jsou obviněni z ublížení na zdraví, resp. trestně stíhání za prodej drog. Prodej návykových látek asi netřeba komentovat a násilnické sklony mají dva partneři a jedna z těchto dívek již několikrát měla svědčit u soudu, ale nikdy se k tomu neodhodlala. Svůj vztah komentuje: „*Já vím, že to nikdo nechápe, ale čím víc mě zmlátí, tím víc já vím, že mě miluje.*“ Tento výrok podporuje tezi, že někteří mladiství mohou mít pokřivené vztahové vzorce, protože potkali nesprávného partnera, který se k nim choval (chová) neadekvátně.

8

Konkrétní diagnostický ústav je otevřené zařízení – klienti mají možnost získat vycházku (sbírají body za chování, uklízení apod.), které jim umožní strávit předem stanovený čas mimo prostory ústavu. Zároveň do ústavu mohou v návštěvní hodiny přicházet rodinní příslušníci a po domluvě je možná i návštěva kamarádů. Ti tuto možnost nevyužívají tak často.

Kamarádké působení

Klienti ústavu přicházejí každý z nějakého prostředí, jehož vliv jim vtiskl určitý vzor chování. Toto formování osobnosti probíhalo mimo jiné skrze různorodou škálu přátel a známých. Jak na tyto „venkovní“ vztahy nahlíží samotní adolescenti? V dotazníkovém šetření, kde měli respondenti z řad dospívajících označovat různé oblasti svého života, přisoudili klienti ústavu svým přátelům známku 4 (známkování jako ve škole). Tato hodnota podporuje tezi o špatných zkušenostech s kamarádkými vztahy mimo brány ústavu. Jeden z chovanců ústavu uvádí, že si uvědomil, jaký na něj měli jeho staří kamarádi špatný vliv, a rád by se z tohoto působení vymanil: „*Fakt tady jsem pochopil, že hlavně rodina, zdraví, sourozenci a žádní kámoši hlavně.*“

Dospívající tedy vnímají ústavní a mimoústavní kamarádství zásadně odlišně, přičemž jasně navrch mají ústavní přátelství: „*Tady jsou rozhodně lepší. Jako jo, aj venku, co mám přátele, tak jsou pořád dobří, ale o docela dost lidech jsem zjis-til, že mě využívali prostě.*“ Můžeme sice namítnout, že se jedná o velmi krátká přátelství, a navíc v kontrolovaném prostředí, ale právě tohle je další faktor, který přispívá k tomu, že klienti ústavu začínají jinak pohlížet na svůj dosavadní život. Již výše jsme zmínili názor pracovníků ústavu na špatné kamarády mimo ústav, který mohou adolescenti přejímat nejprve od nich a posléze si jej mohou předávat i sami mezi sebou a nově příchozím. A rada od vrstevníka a kamaráda má větší váhu než cokoli, co by se jedinci v období adolescence snažil klást na duši dospělý (viz Corsaro výše).

Samozřejmě také nelze očekávat, že by bylo kamarádké působení v ústavu jen pozitivního charakteru. Dochází tedy k přejímání negativních vzorů chování mezi adolescenty? Může odsud vlivem působení vrstevníků odejít dospívající v ještě horší situaci, než ve které přišel? **Negativní rovina** působení ústavu na jedince a nejvíce diskutovaná oblast je problematika týkající se kouření cigaret a marihuany. Není tajemstvím, že cigarety se v ústavu staly poměrně významnou komoditou a uznávaným platidlem. Z pozorování i rozhovorů plyne zjištění, že většina dospívajících kouří méně než před příchodem do ústavu. Zároveň se ale někteří jedinci během pobytu v ústavu naučili kouřit cigarety a poprvé zakusili marihuanu. Již výše jsme hovořili o jedincích, kteří mají problémy zapadnout mezi ostatní dospívající, jsou posunutí více mimo jádro kolektivu než ostatní a hůře vnímají prostředí diagnostického ústavu, potažmo tedy i vztahy mezi adolescenty v ústavu: „*Tak, asi se chci přizpůsobit ostatním nebo já nevím. Prostě když jdeme na přestávku, tak si zapálím, ještě se nestalo, že bych si nezapálil, pokud jsem teda zrovna neměl cigaretu. Snažím se zapadnout.*“ Zároveň je ale otázkou, do jaké míry je toto chování spjata s prostředím diagnostického ústavu a vlivem mladistvých v něm umístěných, protože podobné chování lze předpokládat i v situaci, kdy by byl tento jedinec o přestávce v jiném zařízení (např. škola) nebo situaci (např. letní tábor).

Obecně lze říci, že v ústavu spíše převládá ovlivňování se dobrým příkladem a pozitivními vzory, což je faktor, který může nejvíce pomoci adolescentům, jejichž problémy vznikly nejen skrze nepříznivý vliv kamarádů mimo ústav, ale i kvůli jiným vlivům, protože mohou vidět, že i jejich vrstevníci, kteří pocházejí z podobných a mnohdy i horších poměrů než oni a jsou ve velmi podobné situaci jako oni, se mohou chovat jinak a svoji situaci zvládat. Jedna z dívek v tomto kontextu hovoří následovně:

Marcela: „*Já nevím, prostě tady to člověka trošku změní, protože si uvědomí ty věci, ty chyby, všechno, co udělal, a prostě vidí, že druhý děčka to zvládá a tak prostě.*“

Tazatel: „*A jak to ty děčka zvládají?*“

Marcela: „*Protože tady třeba mají kamarády, který je držíjou a který jim třeba říkají, aby to nedělali, že to je špatný.*“

Výše jsme zmínili, že starší jedinci mají velmi často dospělejší pohled na svět než mladší klienti ústavu a zároveň může dojít k přejímání názorů a postojů zaměstnanců ústavu, což se jistě podepisuje na chování adolescentů mezi sebou. Mladiství si sami mezi sebou jdou nejenom příkladem, ale navzájem se i usměrňují: „*Tobě si nemůžeš přát, to je blbost, aby někoho měla matka radši,*“ reaguje jeden chlapec na odpolední skupině s etopedem na přání jiného, že by chtěl, aby jej měla jeho matka radši než mladšího sourozence. Debata se sice nevyvíjí směrem, kdy by došlo k úplné změně názoru a s tím souvisejícího přání, ale dochází k realističtějšímu přání, resp. zkonkrétnění: „*Chtěl bych mít lepší vztahy s matkou.*“ A nabízí se také otázka, kam by mohlo takové působení časem dospět. Zajímavé je, že se jedná o jednu z mnoha situací, kdy nemusel zaměstnanec ústavu říct téměř ani slovo a jen diskusi usměrňoval a rekapituloval, takže dospívající působili terapeuticky na sebe navzájem.

Závěr

Tento text se zabýval vztahy mezi adolescenty umístěnými v diagnostickém ústavu s důrazem na možnost vzájemného ovlivňování klientů ústavu mezi sebou. Zjistili jsme, že důležitými faktory jsou dvouměsíční doba umístění a s ní související neustálá fluktuace adolescentů v ústavu. Tyto faktory se promítají do rychlosti plynutí času v ústavu, kdy se spousta situací musí uskutečnit ve vyšší rychlosti, s větší dynamikou a v rychlejší vývoji, jinak by hrozilo, že se neuskuteční vůbec či v neuspokojivé míře. Příchod do ústavu, romantické vztahy, rozeprě, ale i rozchody a hledání nových partnerů a odchod z ústavu probíhají zrychleně.

Ovlivňování chování a názorů adolescentů mezi sebou probíhá především skrze internalizaci a následnou interpretaci pravidel a postojů pracovníků

ústavu déle umístěnými a staršími jedinci, kteří pak mohou výchovně působit na nově příchozí. Dospívající lépe přijímají to, co jim říkají jejich vrstevníci, kteří se pro ně mohou stát vzorovými lídry, než zaměstnanci ústavu ztělesňující instituci, která jim dočasně omezila plnou šíři jejich svobody. Zároveň je možné sledovat nepříliš jasné rozdělení na dva hlavní proudy, co se týče směru působení dospívajících na sebe. Nepříliš velká jasnost je dána především nízkým vzorkem mladistvých, kteří by spatřovali negativní působení ostatních chovanců na svoji vlastní osobu, a většinou se jedná o introvertní a submisivnější jedince, kteří mají potíže s hledáním kamarádů a mohou prostředím ústavu vnímat hůře a přejímat spíše negativní vzorce chování ve snaze zavděčit se ostatním a zapadnout mezi ně. Do druhé skupiny patří všichni, kteří prostředím ústavu a vztahy mezi adolescenty v ústavu vnímají pozitivně. Sem patří jednak oblíbení adolescenti, ale i ti méně oblíbení, kteří nemají potíže najít si své místo v kolektivu dospívajících jedinců.

Práce otevřela některá témata vážící se ke skupinové dynamice v proměnlivém prostředí diagnostického ústavu a zároveň přispěla nalezením některých odpovědí, ale jak už to tak bývá, s dalším věděním jdou ruku v ruce i další otázky týkající se fungování kolektivu jedinců v adolescenci v takto specifickém prostředí.

Literatura

- Bryman, A., & Bell, E. (2011). *Business research methods* (3. vyd.). Oxford: Oxford University Press.
- Corsaro, W. (2011). *The sociology of childhood* (3. vyd.). Thousand Oaks: Pine Forge.
- Diagnostický ústav pro mládež. (nedatováno). *Klienti*. Dostupné z: <http://dius.cz/klienti/>.
- Disman, M. (2000). *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele* (3. vyd.). Praha: Karolinum.
- Hendl, J. (1997). *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hronová, M. (2006). *Sociologická sonda o. s. ROSA v rámci projektu Prevence kriminality Magistrátu hl. m. Prahy: „To si dovolit nesmíš!“*. Dostupné z: http://www.rosa-os.cz/fileadmin/rosa/statisticka_sonda_to_si_dovolit_nesmis.pdf.
- Ježek, S., & Lacinová, L. (2008). *Fifteen-year-olds in Brno: a slice of longitudinal self-reports*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kapoor, G. (2010). *Case Study vs. Ethnography*. Dostupné z: <http://koffeehut.com/2009/11/11/case-study-vs-ethnography/>.
- Krejčová, L. (2011). *Psychologické aspekty vzdělávání dospívajících*. Praha: Grada.
- Macek, P. (2003). *Adolescence* (2. vyd.). Praha: Portál.
- Mareš, J., & Ježek, S. (2012). *Klima školní třídy: dotazník pro žáky*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání.
- Matoušek, O., & Kroftová, A. (2003). *Mládež a delikvence. Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Praha: Portál.

- Miovský, M., & Bártík, P. (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2009). *Pedagogický slovník* (6., aktualiz. a rozš. vyd.). Praha: Portál.
- Říčan, P. (2004). *Cesta životem* (2. vyd., přeprac.). Praha: Portál.
- Šťastný, M. (2013). *Prostředí diagnostického ústavu očima jeho klientů* (magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno). Dostupný z: https://is.muni.cz/auth/th/261951/ff_m_b1/DIPLOMOVA_PRACE_Stastny_Martin.pdf.
- Švaříček, R., & Šedřová, K., a kol. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Vašutová, M., & Panáček, M. (2013). *Mezi dětstvím a dospělostí: vybrané kapitoly z psychologie adolescence*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.
- Zákon 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů* (2002). Praha: MŠMT. Dostupné z: <http://aplikace.msmt.cz/PDF/sb048-02.pdf>.

Kontakt na autora

Martin Šťastný

Ústav pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

E-mail: 261951@mail.muni.cz

Corresponding author

Martin Šťastný

Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, Masaryk University

E-mail: 261951@mail.muni.cz

